

Isaqova Elvina Dilaverovna

Termiz shahridagi Prezident maktabi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tez aytilishlarning lingvistik xususiyatlari fonetik, leksik va strukturaviy jihatdan tahlil qilinadi. Tez aytilishlar xalq og‘zaki ijodining muhim janri bo‘lib, ular nutq apparatini rivojlantirish, talaffuzni takomillashtirish va fonematik eshitishni kuchaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida tez aytilishlarning til tizimidagi o‘rni, ularning barqarorligi, takroriy tovushlar asosida qurilishi hamda lingvistik funksiyalari aniqlangan.

Abstract. This article examines the issue of linguistic features of rapid utterances are analyzed phonetically, lexically, and structurally. Quick utterances are an important genre of folk art, they serve to develop the speech apparatus, improve pronunciation and strengthen phonemic hearing. During the research, the role of rapid utterances in the language system, their stability, construction based on repeated sounds, and linguistic functions were determined..

Kalit so‘zlar: tez aytilish, lingvistik tahlil, fonetika, alliteratsiya, assonans, og‘zaki nutq.

Keywords: Tongue Twisters, linguistic analysis, phonetics, alliteration, assonance, oral speech

Jahon tilshunosligida xalq og‘zaki ijodini, ayniqsa, turli xalqlarda paremiologik birliklarni qiyosiy o‘rganish nihoyatda dolzarb ahamiyatga ega. Mazkur birliklar barcha xalqlarda mavjud bo‘lib, ularni bir necha xalqlar paremiologik birligi misolida tadqiq etish mazkur paremiyalarni tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari, milliy mentaliteti, o‘ziga xos madaniyati, qadimiy urf-odatlari va marosimlari hamda har bir tilning talaffuz va

fonologik tizimiga xos xususiyatlarini aniqlash, fonetik strukturasi, grammatik tizimini, leksik xususiyatlari, stilistik jihatlarini tadqiq qilish, tilni tez va to'g'ri anglash jarayonlarni, uni anglashdagi farqlarni o'rganish hamda ilmiy asoslash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, tez aytishlarning o'zbek va ingliz folkloridagi o'rni, genezisi, milliy tabiati, poetikasini yoritish, ularning semantik-struktur, lingvomadaniy, fonetik-stilistik tasnifi, tipologiyasi, noqardosh tillardagi ekvivalentini aniqlash orqali yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish, tarjimada berilganda milliy koloritni saqlash usullari, har ikkala xalqda tez aytish an'anasining o'ziga xos tomonlari, mavzuviy turlarini tadqiq etish va nazariy asoslashga xizmat qiladi.

Xalqning Vatani, davlati kabi boyliklari qatoridan uning ona tili ham o'rin oladi. Aynan til odamlar guruhini bir millat sifatida xalqni – xalq, millatni – millat sifatida biriktiradi. Har bir tilda esa xalq donoligi durdonasi, pand-nasihat manbai bo'lgan va avloddan-avlodga o'tib kelayotgan *ibratli hikmatlar, naqllar bor*. Fanda ularni paremiologik birliklar (paremiyalar) deb atashadi. Ular tadqiqot obyekti sifatida azaldan mutaxassislarni o'ziga jalb etib kelmoqda, chunki ushbu hikmatli so'zlar har birimizni doimo mehr-oqibatli, odob-axloqli, mehnatsevar, halol, adolatli, to'g'ri so'z, ahil, vatan va vatanparvarlik kabi xislatlarga ega bo'lishga undaydi. Paremiyalarni ilmiy o'rganish natijasida insonlar va jamiyat hayotiga taalluqli ko'plab muhim savollarga javob topish mumkin.

Paremiyalarni tadqiq etish o'q ildizi bobomiz M.Qoshg'ariy¹ asarlariga borib taqaladi. Bundan tashqari Yusuf Xos Hojib, Rabg'uziy, Yassaviy, Atoiy, Lutfiy, Sakkokiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg'ozil Baxodirxon, Turdi, Gulxaniy, Munis, So'fi Alloyor, Nodira, Muqimiy va boshqa alloma shoirlarimizning asarlarida ko'plab maqollardan o'rinli foydalanganligining guvohi bo'lamiz.

¹ Кошғарий М. Девону луғотит турк. 3 томлик. 3-том. - Тошкент: Фан, 1960. – Б.168-169.

Angliyada paremiologik birliklarga oid tadqiqotlar oʻrta ingliz davrida (XIV–XVI asrlar) ga borib taqaladi². Ingliz jamiyatida bu davrga kelib kitob nashr etish jadallashdi. Tilshunoslikda *topishmoq, maqol, aforizm, frazema, matal, rivoyat, irim-sirim, tush taʼbirlari, latifa, tez aytish* kabi 30 ga yaqin paremiologik birliklar mavjud. Ushbu birliklar bilan paremiologiya fani shugʻullanadi. Olimlarning fikricha, paremiologiya ham adabiyotshunoslar, ham tilshunoslar shugʻullanadigan tarmoq, yaʼni u filologlarning tadqiqot maydoni. “Paremiologiya” – filologiyaning (paremiyalarni) oʻrganadigan va ularni tasnifini aniqlaydigan sohasi. Shuningdek, paremiologik materiallarni yigʻish, saqlash va ishlov berish maqsadini koʻzlagan alohida “paremiografika³” fani ham mavjud.

Til birliklari va lisoniy hodisalarni tizimlashtirish va tasniflash harakati qadimdan maʼlum boʻlib, anʼanaga aylangan. Til tizimini tavsiflash va uni tasnifiy guruhlariga ajratish borasida olimlar turli fikrlar bildirib kelmoqdalar va tasnifni amalga oshirish usullari ham turli koʻrinishda taklif qilingan. Biroq M.I.Rasulova koʻrsatib oʻtganidek: “Tilshunoslikning hozirgi taraqqiyot bosqichida til unsurlarini tasniflash asoslarini tamoman qayta koʻrib chiqishga ehtiyoj paydo boʻldi va buningsiz tadqiq obyekti mohiyatiga mos keladigan tilshunoslik nazariyasini shakllantirishning imkoni yoʻq. Zero, tavsif va tahlildan oldin materialni tasniflash zarur”⁴.

Oʻzbek va ingliz tillarida tez aytishlar koʻpincha soʻzlarning bir-biriga oʻxshash tovushlarini takrorlash orqali talaffuzni mashq qilishga xizmat qiladi. Quyida oʻzbek va ingliz tillarida tez aytishlarning sinonimik misollarini keltirib oʻtamiz: Oʻzbek tilida: *Tulki tuqqanini toqqa tortdi.* – *Tulki oʻzining toqqa chiqqanini tortdi.* Ingliz tilida: *She sells seashells by the seashore.* – *She sells sea products by the shore.*

² Mieder V. Twisted Wisdom, Modern Anti Proverbs. – Vermont, 1998. – 396 p.

³ Уралова О.П. Инглиз ва ўзбек тилларида “оила” бош лексемали мақоллар семантикаси ва структураси. Филол. фанлари фалсафа д-ри... дисс. Самарқанд, 2021. – 144 б.

⁴Расулова М.И. Проблемы категоризации на уровне текста: понятие и интерпретация//Актуальные проблемы современной лингвистики. – Тошкент, 2021. – С.158.

Antonimlar antik dunyo olimlariga ma'lum bo'lganiga qaramasdan, bu hodisa bugungi kungacha ham nazariy ham amaliy jihatdan kam o'rganilgan masalalar qatoriga kiritiladi. Misol uchun, o'zbek tilida: *Tez-tez, tinch-tinch, to'qmoq tortar. – Sekin-sekin, qattiq-qattiq, yumshoq tortar.* Inglizcha: *A black bug bleeds black blood. – A white bug bleeds white blood.*

Tez aytishlar omonimlik munosabatlarda ham faollashadi. Masalan, o'zbekcha: *Qora qush qanot qirrasi bilan qochdi.* Qirrasi so'zi chegara yoki yon tomon ma'nosida qo'llaniladi, ammo bu tez aytishda qanotning qirrasi deb, qushni qanotining o'zi ma'nosini ifodalaydi. Inglizcha: *The bat bit the ball.* Bat so'zi sarg'ish yoki tungi hayvon ma'nosini ifodalaydi, lekin bu yerda u sport asbobi (beysbol) da qo'llaniluvchi asbob ma'nosida qo'llanilganligini kuzatishimiz mumkin.

Tahlil natijasida tez aytishlarda paronimlik munosabatlar ham aniqlandi. Bu o'z navbatida tilning aniqligini va talaffuz qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekcha: *O'rikka borib, o'rik ol, o'rik olib, o'rik sot.* O'rik so'zi turli kontekstlarda turli xil ma'nolarni anglatadi (meva va harakat joyi sifatida). Inglizcha: *Peter Piper picked a peck of pickled peppers.* Pickled va peck so'zlari talaffuzi va ritmi o'xshash, lekin turli ma'nolarga ega so'z hisoblanadi.

Shuni alohida qayd etish lozimki, sharq allomalari, davlat arboblari, salafiylari, ulamolari azaldan dono va ijodkorlik bo'yicha boshqa xalq olimlaridan ajralib turgan. Shuning natijasida sharq gavhari deb atalmish paremiologik birliklar son, tematik, semantik jihatdan boshqa xalqlarning leksik fondidan yuqori turadi. Hozirgi davrda olim va tadqiqotchilar oldida turgan eng muhim masalalardan biri bu – paremiologik birliklarni asrab-avaylab ularni yangilarini yaratib kelajak avlodga yetkazib berishdek muhim va mas'uliyatli vazifa turibdi.

Xulosa qilib aytganda, tez aytilishlar lingvistik jihatdan murakkab va ko'p qatlamli nutq birliklari hisoblanadi. Ularning fonetik tuzilishi tovush

takroriga asoslangan bo‘lib, leksik va strukturaviy jihatlari ham fonetik maqsadga bo‘ysunadi. Tez aytilishlar nafaqat nutqni rivojlantirish vositasi, balki tilning fonetik tizimini o‘rganishda muhim material sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Кошғарий М. Девону луғотит турк. 3 томлик. 3-том. - Тошкент: Фан, 1960. – Б.168-169.
2. Mieder V. Twisted Wisdom, Modern Anti Proverbs. – Vermont, 1998. – 396 p.
3. Уралова О.П. Инглиз ва ўзбек тилларида “оила” бош лексемали мақоллар семантикаси ва структураси. Филол. фанлари фалсафа д-ри... дисс. Самарқанд, 2021. – 144 б.
4. Расулова М.И. Проблемы категоризации на уровне текста: понятие и интерпретация//Актуальные проблемы современной лингвистики. – Тошкент, 2021. – С.158.
5. Ҳоди Зариф. Ўзбек фольклори хрестоматияси”. – Тошкент. 1941 йил.
6. Мирзаев Т., Сафаров О., Д.Ўраевалар томонидан тузилган “Ўзбек халқ оғзаки ижоди хрестоматияси. Тошкент, Алоқачи, 2008. – 560 б.
7. Абдуллаев И. “Инглизча шеърлар, топишмоқлар ва тез айтишлар”. “Истиклол Нури” нашриёти, Тошкент, 2014 йил, 32 б.
8. Мадияров И.Б. Ўзбек ва қорақалпоқ халқ тез айтишлари типологияси. Филол.фанлари фалсафа доктори дисс. Тошкент, 2021. – 152 б.
9. Ken Parkin. Anthology of British Tongue Twisters. London, Samuel French Ltd. 1969. – 64 p.
10. Perkoff, Gerald J. Tongue Twisters and How to Use Them. London, Wiley-Blackwell. 2001. – 178 p.